

ПРИЛОГ ОДРЕЂЕЊУ ПОЛИТИЧКИХ ЧИНИЛАЦА СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ

Милош Р. Миленковић*
Универзитет одбране у Београду,
Институт за стратегијска истраживања

Стратешка култура представља концепт који покушава да објасни однос најзначајнијих друштвених актера, првенствено политичких и војних, према сили и употреби силе. Стога се стратешка култура често користи и као алат који помаже да се разумеју и објасне деловања друштвених елита у сфери националне безбедности, али и као алат у предикцији понашања држава када је у питању примена силе. Једна од основних дилема у дефинисању самог концепта и његовог значаја представља, заправо, однос рационалног и ирационалног у процесу доношења одлука. Иако је појам стратешке културе на нижем нивоу општости од појмова националне и политичке културе, он и даље представља сложен концепт који одређује више чинилаца, који се, према неким ауторима, могу груписати у физичке, политичке и социолошко-културолошке. Предмет овог рада биће управо политички чиниоци, међу које се могу подвести: (1) историјско искуство, (2) политички систем, (3) уверење (веровања) елита и (4) војна организација. Сваки од чинилаца биће посебно разматран кроз креирање ширег вредносног контекста. Због свог укупног утицаја на креирање стратешке културе једног народа и својства да се њима може управљати, политички чиниоци стратешке културе, у односу на све друге чиниоце, треба да буду издвојени и посебно анализирани.

Кључне речи: *стратешка култура, историјско искуство, политички систем, уверења (веровања) елита, војна организација*

Увод

Концепт стратешке културе је релативно нов концепт који, и поред бројних напора још увек није потпуно дефинисан. У најширем смислу могло би се рећи да се стратешком културом објашњава однос најзначајнијих друштвених актера, првенствено политичких и војних, према сили и употреби силе. Имајући у виду да је проучавање стратешке културе усмерено на проучавање понашања, засновано на бихејвиоралном приступу проучавања политике, стратешка култура се често користи и као алат који помаже да се лакше разумеју и објасне деловања друштвених

* milos.milenkovic@mod.gov.rs

елита у сфери националне безбедности, али и као алат у предикцији понашања држава када је у питању примена силе.¹

Постоје различити ставови о значају проучавања стратешке културе. С једне стране су они који истичу важност проучавања овог феномена, указујући на то да политичке вође, које су се развијале под утицајем различитих култура и које функционишу у различитим вредносним системима, могу доносити различите одлуке, без обзира на једнаке спољне параметре и околности. То значи да су понашање и одлуке у сфери националне безбедности условљене различитом стратешком културом самих актера. Насупрот њима, постоје они који оспоравају значај стратешке културе, негирајући да она уопште постоји већ наглашавају да је њен утицај више симболичан, без мерљивог ефекта на понашање.² Иако постоји више дефиниција, према једној широј, а опет довољно прихватљивој, стратешка култура је „специфичан скуп уверења и ставова о употреби силе, те праксе везане за употребу силе, који постоји у оквиру једне групе и који се временом развија кроз јединствени дугорочни историјски процес.”³ Ова дефиниција указује на то да је промена стратешке културе могућа, али само као последица дуготрајног процеса или неког значајног трауматичног догађаја.

Једну од основних дилема у дефинисању концепта стратешке културе представља однос рационалног и ирационалног у процесу доношења одлука.⁴ Може се поставити питање да ли нас то што чини стратешку културу (скуп идеала, традиција, навике и обрасци уобичајеног понашања) ограничава да доносимо рационалне одлуке, односно, да ли су одлуке донете под утицајем стратешке културе уопште рационалне?

Џејмс Бјукенан, добитник Нобелове награде за економију, тврдио је да је „*homo economicus* не само најбољи начин да се објасни економска теорија већ и најбољи начин да се објасни политика”.⁵ Наиме, ова тврдња је заснована на уверењу да су одлуке које се доносе у политици једнако засноване на рационалном избору, као и економске одлуке. Уверења и начини избора којима се *homo economicus* руководи у директној су вези са корисношћу и ефикасношћу. Дакле, оно што не доводи до остваривања жељеног циља (оно што није корисно), или оно што ствара исувише велике трошкове (оно што није ефикасно), не може се сматрати рационалним избором. Прича у вези са рационалним избором се усложњава тиме што *homo economi-*

¹ О настанку, развоју и различитим покушајима дефинисана појма стратешке културе, као и његовој вези са националном безбедношћу, видети више у: Вељко Благојевић, „Стратешка култура и национална безбедност”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 2/2019, стр. 163-178.

² Alastair Iain Johnston, „Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, Vol. 19, No. 4, Spring 1995, p. 55.

³ Kerry Longhurst, „The Concept of strategic Culture”. In *Military Sociology*, ed. G. Kummel and D. P. Andreas. Baden-Baden: Nomos Verlags-gesellschaft, 2000; Према, Asle Toje, „Strateška kultura kao analitički alat”, *Strateška kultura i reforma sektora bezbednosti, Bezbednost Zapadnog Balkana*, Godina 4, Broj 14, jul-septembar 2009, Beograd, str. 4.

⁴ Централно питање за Грахамом Валса у проучавању људског понашања у политици јесте однос рационалних и ирационалних компоненти. Видети: Graham Wallas, *Human Nature in Politics*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1916.

⁵ Џералд Гаус, *О филозофији, политици и економији*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 18.

cus тежи остварењу што већег броја циљева, што га, у ситуацији у којој није у могућности да на једнак начин оствари све жеље, условљава да одређује приоритете остваривања једног циља у односу на други.⁶

Међутим, да би једна оваква „економска логика“ уопште могла да буде примењена на процес доношења политичких одлука мора се знати колику то „цену“ имају нематеријалне вредности, као што је, рецимо, слобода? Заправо, „ми не успевамо или одбијамо да признамо да на свет гледамо кроз вео теорија, предрасуда и претпоставки које обликују оно што видимо“,⁷ чиме одређене ствари, појаве и појмови, међу различитим културама и народима, добијају посебно, другачије значење и значај, па самим тим и „цену“. Управо немогућност одабира једног универзалног начина одређивања „цене“ нематеријалним вредностима упућује на значај проучавања стратешке културе. Овај контекст је посебно важно имати у виду када је у питању предикција понашања, односно процена начина деловања у заштити националних нематеријалних вредности.

С друге стране, могућност рационалног избора често се доводи у питање и због тога што је врло упитно да ли доносиоци одлука увек имају на располагању све релевантне информације које им могу обезбедити рационалну одлуку или избор.⁸ Ако информације уопште постоје, остају и даље отворена питања: (1) да ли су оне тачне (истините); (2) да ли су потпуне (или нешто недостаје) и (3) да ли су правремене? Треба бити свестан да се, и поред значајног напора који се улаже у прикупљање поузданих и правремених информација, не може очекивати да доносиоци одлука у сваком тренутку располажу свим потребним информацијама које им недвосмислено могу обезбедити рационалну одлуку. У таквим ситуацијама одлучиоци обично посежу за интуицијом и сазнањима која им обезбеђује сопствено или туђе искуство, уважавајући идеолошке и културолошке матрице које им нуде оквире могућег решења. Управо ове околности и овакво деловање доносилаца одлука додатно потврђују значај проучавања стратешке културе.

Према Максy Веберу, постоје четири облика друштвеног деловања, која се такође могу посматрати у равни рационално–ирационално:

(1) „*циљнорационално*“: кад се дела у складу са очекивањем понашања предмета спољњег света и других људи, и користећи се тим очекивањима као ‘условима’ или као ‘средствима’ за постизање сопствених циљева којима се рационално тежи;

⁶ Приликом доношења таквих одлука, *homo economicus* се руководи одређеним принципима који се могу сматрати „економском логиком“, која је, као што је већ и речено, примењива и у политици: (1) придржава се правила „боље више него мање“ – овај принцип се не мора односити само количину, већ и на избор веће вредности; (2) има циљеве које карактерише „опадајућа гранична вредност“ – када се један циљ оствари, његова вредност се смањује, тако да неки други нови циљеви долазе у жижу интересовања; (3) има „криве тражења напнуте наниже“ – тежња за остваривањем неког циља опада уколико су његови трошкови исувише велики или такви да онемогућавају остваривање неких других, такође важних, циљева. Међутим, треба имати у виду да се, у одређеним случајевима, *homo economicus* може руководити принципом (4) „максимизација уз ограничења“ – чиме се, уместо тежње за најбољим могућим исходом (максимизацијом нивоа остваривања циља), избор усмерава ка исходу који би био задовољавајући или бар „довољно добар“. Одустајањем од максималних захтева штеде се и време и ресурси, што уједно отвара могућност за задовољење већег броја различитих циљева. Избором овог принципа ограничава се принцип „боље више него мање“ који тежи максимизацији. Џералд Гаус, *О филозофији, политици и економији*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 31-42..

⁷ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, str. 13.

⁸ David Marsh i Gerry Stoker, *Teorije i metode u političkoj znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 80.

(2) *вредноснорационално*: кад се свесно верује у – етичку, естетску, религиозну или било какву другу – апсолутну вредност одређеног понашања, због тога што је она таква и независно од успеха;

(3) *афективно*, нарочито *емоционално*: кад се дела у складу са актуелним афектима и душевним стањем:

(4) *традиционално*: кад се дела у складу са устаљеним навикама.”⁹

Понуђени модели деловања не значе да деловања у сфери политике треба тражити само у оквиру једног модела. Најчешће је у питању комбинација у којој један тип деловања доминира у односу на остале. Њихова анализа показује да прва два типа *циљнорационално* и *вредноснорационално* у самом називу садрже појам „рационално”. Међутим, иако њихов назив упућује на рационално деловање, основа њихове рационалности је различита, чиме се, у случају различитог вредновања циљева и начина деловања, може довести у питање и сама рационалност. Наиме, у првом случају делује се искључиво ради остваривања пројектованих циљева, испуњавајући наметнуте услове, док је у другом случају фокус на вредностима и начину деловања, а не на резултату. Због тога што се у *вредноснорационалном* начину деловања доводи у питање могућност остваривања циља, оно се, када је критеријум искључиво резултат, може сматрати и ирационалним. Трећи начин деловања се у највећој мери може сматрати ирационалним, јер се заснива на емоцијама и душевном стању, не марећи много за ефекте и цену таквог деловања. Последњи модел деловања – *традиционални*, може бити једнако и рационалан и ирационалан, зависно од тога да ли се у деловању које се ослања на традицију, навике и обичаје, разматрају и нове, промењене околности у односу на претходне, када је такво деловање било или могло да буде делотворно и да води ка остваривању циљева.

Иако је појам стратешке културе на нижем нивоу општости од појмова националне и политичке културе, он и даље представља сложени концепт који одређује више чинилаца, који се, према неким ауторима, могу груписати у физичке, политичке и социолошко-културолошке. Предмет овог рада су управо политички чиниоци, међу које се могу уврстити: (1) историјско искуство, (2) политички систем, (3) уверења (веровања) елита и (4) војна организација.

Табела – Кључни чиниоци стратешке културе¹⁰

Физички	Политички	Социолошко-културолошки
Географски положај	Историјско искуство	Митови и симболи
Клима	Политички систем	Дефинисани писани садржаји (<i>литерарно наслеђе</i>)
Природни ресурси	Уверења (веровања) елите	
Демографске тенденције	Војна организација	
Технологија		
← (Утицај транснационалних снага и нормативних притисака) →		

⁹ Макс Вебер, *Привреда и друштво*, Просвета, том први, Београд, 1976, стр. 16-17.

¹⁰ John Baylis, James J. Wirtz and Colin S. Gray, *Strategy in the Contemporary World*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2013, p. 83.

Историјско искуство као чинилац стратешке културе

Значај проучавања историјског искуства сажет је у реченици чувеног историчара Бродела, који каже: „Оно што је једном било испуњава услов да буде опет.”¹¹ И заиста, могућност да се одређени догађаји из прошлости понове, под утицајем истих или сличних околности, недвосмислено указује на потребу проучавања, како националне, тако и историје других. Једино је уз објективне и на научним основама утврђене чињенице, могуће разумети како се и зашто нешто збило, али и какве је последице неко деловање произвело. Управо због тога политички и друштвени актери треба да прихвате историјско искуство као научене лекције. У противном, цена коју ће плаћати, правећи исте или сличне грешке, може постати толико висока да може да доведе у питање останак, не само политичких елита на власти, већ идентитетски и биолошки опстанак читавог народа. Наиме, људској цивилизацији историја обезбеђује разумевање и објашњење многих актуелних појава „спајајући актуелно знање и искуство.”¹²

На значај проучавања историјског искуства указује и то што се одлуке често доносе више на основу конзистентности с прошлим деловањем, него ли само на основу прорачуна који омогућује да се на најделотворнији начин остваре пројектовани циљеви.¹³ Навика да се у решавању стратешких, па и оних мање важних политичких питања, посеже за силом као средством, доносиоце одлука удаљава од рационалног избора заснованог на економској логици која почива на принципима корисности и ефикасности. Склоности онога ко поседује инструменте силе да силу користи чак и онда када то није неопходно, често се објашњава познатом изреком: „Када имате чекић, сви проблеми почну да личе на ексер.” Историјско искуство говори да моћније и јаче државе користе силу као „врло убедљив” аргумент у остваривању политичких и економских циљева и интереса широм света, без обзира на то што на располагању имају и бројна ненасилна средства, која такође могу бити врло ефикасна.¹⁴

Тешко се може оспорити тврдња да специфичност историјског развоја неког друштва у великој мери одређује и његову специфичну културу у најширем значењу. Тако историјске околности, које су резултат деловања како унутрашњих, тако и спољних фактора, утичу на изградњу, али и мењање стратешке културе једног народа. Сасвим је сигурно да постоји разлика у политичком деловању оних народа чији је историјски развој био нелинеаран и турбулентан, од оних чија је историја линеарна и предвидива, мање-више без већих међународних сукоба и унутрашњих политичких преврата.

С друге стране, можда чак и важније од тога да ли се нешто и како заиста збило, јесте наша представа о том догађају – наше колективно сећање. Наиме, „сећање је селективно виђење прошлости”, како то каже Тодор Куљић. Према његовом мишљењу: „Свака историја која претендује на научност критична је према сећањима која схвата као лична виђења. Историја је била област колективног, а сећање

¹¹ Фернан Бродел, *Медитеран*, Центар за геополитику, Београд, 1995, стр. 98.

¹² Miodrag Đorđević, *Istraživanja politike: bihevioralni pristup*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 76.

¹³ David Marsh i Gerry Stoker, *Teorije i metode u političkoj znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 76.

¹⁴ На који се начин могу користити ненасилна средства у остваривању међународног утицаја најбоље је објаснио Џозеф Нај кроз концепт „меке моћи” који је представио у својој познатој књизи: Joseph S. Nye, Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004.

појединачног, историја је била једна, а сећања увек има више.¹⁵ Управо то мноштво и та вишезначност, коју сећање у односу на историју поседује, отвара простор за злоупотребу и манипулацију која генерише сукобе.

Важно је нагласити да се сећањем може управљати. Она се под утицајем различитих идеологија и политичких интереса мењају и уподобљавају тренутним потребама. У ту сврху се, поред историјских читанки, које су увек биле одраз актуелног политичког односа према прошлим догађајима, користе и државни церемонијали, обележавање јубилеја и неговање традиција кроз различите колективне активности. Све су то механизми за „политичку прераду прошлости“. Због тога се сматра да је колективно сећање много ближе појму мита, које се може идентификовати са колективним стереотипима, него ли историји.¹⁶ Национална историја, као и колективно сећање и митови, поред интегративног, представља и мобилишући фактор, посебно када је у питању одбрана националних интереса. С друге стране, селективно и каналисано сећање представља важно „идејно оруђе“ за измену колективне свести и вредносног система, али и за дискредитацију противника у стварању позиција за будуће сукобе.¹⁷

Када су у питању важни и за идентитет једног народа пресудни историјски догађаји, „колективно сећање“ које је у вези са њима обично поприма митске карактеристике. Тада у изградњи идентитета једног народа „историјско искуство“ почиње да бије битку са „колективним сећањем“, коју по правилу губи. С времена на време појаве се неки, најчешће учени људи, који покушавају да размрсе то замршено клупко, указујући на погрешну интерпретацију догађаја из прошлости и високу цену коју историјске заблуде стварају. Међутим, уколико је одређено „колективно сећање“ већ постало толико уврежено и у функцији је интереса владајућих елита, оно наставља да живи.

Термин сродан термину историјско искуство јесте традиција. Она се може одредити као скуп вредности, идеја, норми и обичаја који су садржани у „историјском памћењу“, односно културном идентитету, како појединаца, тако и група, попут народа, па и читавог човечанства.¹⁸ Посматрано из перспективе данашњице, традиција црпи свој садржај из прошлости. Међутим, треба имати у виду да то колективно сећање или „историјско памћење“, како га професор Илић назива, није фактографско, већ сећање у којем сваки догађај, како онај који се заиста збио, тако и онај који се није десило, има свој специфични значај и своје значење.¹⁹ Традиција се отелотворује у навикама, обичајима, нормама које изражавају преовлађујуће вредности и веровања. Тешко је измерити колико она оптерећује или одређује политику, политички систем и политичке одлуке.

¹⁵ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 13.

¹⁶ Gedi, Noa, i Yigal Elam, „Collective Memory -What Is It?“ *History and Memory*, Vol. 8, No. 1/1996, p. 47.

¹⁷ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 53.

¹⁸ Veselin Ilić, „Tradicija“, u *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 1204.

¹⁹ С обзиром на то да социолог Веселин Илић у дефинисању традиције користи термин „историјско памћење“, потребно је указати на основну разлику између термина „памћење“ и „сећање“, који се овом раду првенствено користи. Наиме, памћење је процес чувања или „меморисања“ одређених информација, док је сећање коришћење тих садржаја који су сачувани, тј. запамћени, или како то Тодор Куљић каже: „Треба разликовати памћење, 'складиштење' садржаја прошлости, од 'сећања', тј. актуелизовања сачуваних садржаја.“ Тодор Куљић, *Култура сећања*, Чугоја штампа, Београд, 2006, стр. 8.

„Превише традиције окоштава политички поредак, али је исто тако сигурно да премало традиције подрива и разара заједницу и њен поредак.“²⁰ Дакле, потребно је пронаћи праву меру традиције, како би политички систем у којем се доносе стратешке одлуке, попут оних о употреби силе, био функционалан и спреман да одговори свим изазовима који се постављају пред једну сложену политичку заједницу каква је држава.

Историјско искуство може се посматрати и у контексту политичке традиције, која заједно са политичком социјализацијом чини основу политичке културе. Иако утемељена на прошлости, политичка традиција даје смисао политичком уређењу и стратешким одлукама у садашњости, али је исто тако важан показатељ политичког деловања у будућности. Политичка традиција не подразумева само велике политичке и колективне догађаје и процесе који су се догодили у прошлости, већ и сва она збивања која имају значај за заједничку егзистенцију и идентитет неког народа. Посебно место у стварању одређеног типа политичке традиције, а самим тим и политичке и стратешке културе, имају облици и садржаји конфликта који су се у том друштву у прошлости дешавали, а који су представљали или кохезивни фактор или тачку дехомогенизације друштва.²¹ Да ли ће центрифугалне или центрипеталне силе преовладати, зависи и од тога да ли у некој заједници доминирају унутрашњи сукоби и расколи или, пак, спољашњи сукоби који су последица релације са другим заједницама, односно са етничким и верским групама, народима или државама.

Приликом разматрања историјског искуства као политичког чиниоца стратешке културе посебно место треба посветити анализи политичког насиља и његове улоге током трајања једне државе, односно друштва. Са унутардржавног становишта најеклатантнији пример политичког насиља представљају политичка убиства, затим политички преврати и различите форме насилне промене режима. У том контексту се могу посматрати и судбине српских нововековних монарха, на које указује историчарка Дубравка Стојановић, истичући чињеницу да је једино кнез Милош Обреновић умро природном смрћу у тренутку док је био на власти, док су сви остали монарси убијени или принуђени на абдикацију. Тиме је, како каже, „остварен континуитет насилне смене власти као једна од доминантних особина политичког живота.“²² Ова чињеница још више добија на значају ако се зна да је вероватноћа насилне промене режима у некој држави знатно већа уколико су такви догађаји већ забележени у њеној историји.²³

²⁰ Karl J. Fridrih, „Tradicija i autoritet“, у Čedomir Čupić, *Politička antropologija: hrestomatija*, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2002, str. 256.

²¹ „У земљи која је прошла кроз низ дубоких и често тешких и крвавих револуција, преовлађује израженија слободарска традиција у форми позитивне слободе и спремности на политичко учешће, док у срединама које су ишле путем еволутивних промена, пучева и компромиса, у првом плану стоје вредности аутономије, односно негативне слободе и независности индивидуа и група, дакле тенденције ка либералној, а не популистичкој демократији.“ Milan Matić, „Politička kultura“, у *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 835.

²² „Насилно је уклоњен Карађорђе, насилно су смењени кнез Милош и кнез Михаило после њихове прве владе. Са места кнеза свргнут је кнез Александар Карађорђевић. Убијен је кнез Михаило. Краљ Милан је прогнан из Србије, а његов син Александар убијен на бруталан начин 1903. године. Краљ Петар Карађорђевић био је, због притисака припадника Црне руке, принуђен на абдикацију 1914. године, његов син Александар убијен 1934, краљ Петар револуционарним путем скинут с власти заједно са самом монархијом.“ Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi: Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Peščanik, Beograd, 2010, str. 44.

²³ Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991, str. 57.

Политички систем као чинилац стратешке културе

Када је реч о политичком систему у контексту стратешке културе суштински важна питања су *ко* и *како* доноси одлуку. Одговором на питање *ко* разумеће се позиција институције или појединца који поседује највећу политичку моћ у држави, а одговором на питање *како* постаће јасна процедура на основу које се нека одлука доноси. Одговор на ова два, наизглед једноставна питања најпре треба потражити у Уставу и законима којима се уређује највиши ниво власти. Међутим, то ипак није довољно, јер да би се заиста на њих одговорило важно је сагледати на који начин заправо функционише тројна подела власти на законодавну, извршну и судску. Данас се може сматрати да је владавина закона и независност судске власти „први услов слободе”. Друге две, извршна и законодавна власт, подразумевају да постоје најмање два различита тела, једно које доноси одлуке у сфери политике и друго које доноси законе. С обзиром на то да је овде реч о две различите гране власти и сам начин рада, у погледу транспарентности, различит је. Наиме, „о политици се расправља тајно и донете одлуке се обзнањују само када тело које их доноси изабере да их обзнани или предузме акцију која открива њихову природу; док се предлози закона, без обзира одакле потичу, јавно разматрају и јавно оспоравају и они не могу постати закон ако нису изложени расправи и нападу.”²⁴

У оквиру поменуте тројне поделе власти, понекад је посебно важно разумети однос институција и вође. Наиме, политичке заједнице у којима је развијен „култ вође” имају проблем са ауторитетом и ефикасношћу институција, а често се сусрећу и са феноменом „сељења политичке моћи”. Дакле, потпуно независно од тога како је то дефинисано Уставом и законима, позиција на којој се налази „вођа” заправо је положај са највећом политичком моћи.²⁵ Логичну последицу таквог стања друштва представља и „слабост институција”, која такође упућује на политички систем у којем политичке партије и њихови интереси избијају у први план, испред националних и државних интереса. Заобилазећи редовну процедуру и не поштујући принцип транспарентности и право јавности да зна, органи политичких партија, а не званичне државне институције, постају центри политичке моћи у којима се доносе важне, па и можда „судбоносне” државне одлуке.

Многе слабости политичког система у директној су вези са слабостима изборног система, а изборни систем у великој мери осликава и све мањкавости укупног политичког стања једног друштва. У државама са дефицитом демократије изабрани политички представници народа су, с једне стране, независни од бирача који су их бирали, али зато, с друге стране, врло зависни од руководства партије која их је кандидовала.

²⁴ Džon Plamenac, *Čovek i društvo: kritičko ispitivanje nekih važnih društvenih i političkih teorija od Makijavelija do Marksa*, Službeni glasnik i CID, Beograd i Podgorica, 2009, str. 319.

²⁵ Поред харизме која им је неопходна, Ле Бон сматра да вођама није потребно неко значајније образовање ни интелигенција. „Вођа може каткад бити и интелигентан и учен, но то му углавном више шкоди него користи. Предочујући замршеност ствари, допуштајући да се све објасни и схвати, интелигентност увијек чини човјека стрпљивим и отупљује интензивност и жестину увјерења која су потребна апостолима. Велики вође свих вијекова, нарочито они из револуције, били су страшно ограничени, а они који су били најограниченији вршили су највећи утицај.” Gustav Le Bon, *Psihologija gomile*, Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989, str. 179.

Фингирањем демократије постојањем вишестраначја, грађани, односно бирачи, практично нису реални актери у процесу доношења одлука, а њихово мишљење и глас би вају важни само на дан избора. Када се избори заврше њихови изабрани представници брзо забораве на дата обећања, па чак и на програм сопствене странке.

Посебну опасност у успостављању дугорочно одрживог демократског политичког система представља тренд да велики број младих људи, па и оних у зрелијем животном добу, који се могу сматрати креативнијим и напреднијим слојем друштва који треба да буде главни покретач прогресивних друштвених токова, показује аполитичност и апатију. На значај тог проблема својевремено је упозоравао и Токвил, који је у томе видео већу опасност чак и од деспотизма и анархије, као два екстремна облика владавине.²⁶ Због тога ове појаве треба схватити врло озбиљно, те темељно и институционално радити на њиховом превазилажењу.

О стратешкој култури се не може расправљати уколико се не узме у обзир идеолошки оквир у којем се ствара и развија политички систем, али и кроз који се он посматра и вреднује. Важна својства која карактеришу све идеологије јесу да оне: „а) нуде приказ постојећег поретка, обично у облику 'погледа на свет'; б) износе модел жељене будућности, визију 'доброг друштва' и в) објашњавају како може и како треба да се изведе политичка промена – како да се од а) стигне до б).“²⁷ Иако се у једном тренутку појавило мишљење да је „време идеологија“ прошло, реалност је заговорнике ове тезе брзо демантовала. Наиме, идеја о „крају идеологије“ постала је актуелна у првим деценијама након Другог светског рата, када се веровало да је „економија однела победу над политиком“. Међутим, иако је економија добила на значају, то не значи да су идеологије постале превазиђене. Уосталом, зар и глобализам, који се често изједначава и са неолиберализмом, који у први план истиче економски просперитет, информациони напредак, повезаност и све већу међузависност друштвених заједница, ма у ком делу планете они били, није савремена идеологија.

Разматрајући карактер идеологија и идеолошке свести, академик Становчић посебно указује на три друштвене функције идеологије: (1) прва је интегративна функција, с обзиром на то да „чланови једног датог друштва морају делити извесне погледе и уверења о неким основним односима, о основама друштва у коме живе, иначе друштво тежи распадању“; (2) друга је функција усмеравања, јер „свака идеологија изражава или имплицира систем вредности од којих се полази при одређивању друштвених циљева или усмерава понашање појединаца на такав начин да се до њих што лакше и што пре дође“; (3) док је трећа функција легитимизација постојећег поретка, у којој она „рационализује одређени систем доминације и тиме омогућава, а и сама је средство, манипулисања масама“.²⁸ Због свог утицаја на мишљење, али и свеукупно друштвено деловање које се под њиховом утицајем испољава, идеологије су често перципиране и као „секуларне религије“ које полагају пра-

²⁶ „Важно је, дакле, борити се не толико против анархије или против деспотизма колико против апатије, која може подједнако изазвати било анархију или деспотизам.“ Алексис де Токвил, *Деспотска демократија: О утицају демократских идеја и осећања на политичко друштво*, Службени гласник, Београд, 2016, стр. 67.

²⁷ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, str. 12.

²⁸ Vojislav Stanovčić, *Politička teorija I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 403.

во на „монопол истине”. Као такве, оне „одбијају да толеришу супротне идеје и ривалска веровања” и служе као „средство друштвене контроле, обезбеђујући покорност и подређеност”.²⁹

Политички системи могу се, у најопштијем смислу, поделити у две групе – демократске и недемократске (аутократске). Изведена од грчких речи *autos* – сам и *kratein* – владати, аутократија се као облик владавине налази насупрот демократији (*demos* – народ и *kratein* – владати), која подразумева владавину народа, односно владавину на основу воље већине. Аутократијом се тако сматра облик личне власти у којем је власт неограничена и концентрисана на једном месту. У њој практично не постоје механизми контроле власти, док су слобода говора и медија ограничени и подлежу строгој цензури. Поред тога, у недемократским политичким системима, у остваривању власти, владе обично не презају од употребе силе. У њима је употреба насиља неизоставни део политичког живота. Иако не постоји јединствена подела, обично се недемократски, односно аутократски режими деле на традиционалне или класичне, међу које спада деспотизам, тиранија и апсолутна монархија и на савремене у које се убрајају диктатура, цезаризам и тоталитаризам.³⁰

Близу појму стратешке културе јесте појам политичке културе, који такође прозилази из националне културе и може се користити за боље разумевање политичког система. Концепт политичке културе се, према Амонду и Веби, развио у три облика: „(1) *партиципативна или грађанска политичка култура* – одликује је развијена свест припадника неке политичке заједнице о политици као заједничком решавању друштвених проблема и питања, развијено и неговано схватање потребе и осећаја обавезе да се размишља и учествује у одлучивању о јавним стварима и политичком систему као референтном институционалном оквиру тог учешћа; (2) *парохијална политичка култура* – коју карактерише неразвијена свест и представе о ширим политичким процесима у политици и сужени, спорадични облици суделовања у активностима уже средине или одсуства ангажовања; (3) *поданичка политичка култура* – у којој је код људи присутно опажање ширих политичких процеса и њиховог значаја, али су неразвијене потребе и вредности које би их подстакле да самостално утичу на ток политичког живота и одлучивања и не постоји уверење да су им политички живот и одлучивање приступачни.”³¹ На основу ова три типа политичке културе могу се развити три типа политичког понашања: грађанско, парохијално и поданичко који су у директној вези са политичким системом и, као такви, представљају чинилац стратешке културе.

Анализирајући српску историју кроз призму дате типологизације политичке културе, почев од првих дана стварања модерне српске државе с почетка XIX века, па до данас, може се уочити да српским друштвом доминирају парохијално и поданичко понашање, па самим тим парохијална и поданичка политичка култура. И поред бројних покушаја да се српско друштво издигне и достигне виши степен политичке

²⁹ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, str. 10.

³⁰ О различитим облицима личне власти, њиховим сличностима и разликама, видети у: Todor Kulić, *Oblici lične vlasti: sociološka studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba*, drugo dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

³¹ Miodrag Đorđević, *Istraživanja politike: bihevioralni pristup*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 101.

културе, грађанску политичку културу, оно у томе, услед различитих спољних и унутрашњих околности, ипак није успело. Основну препреку жељи и покушајима за квалитативном променом представљају слепа и поданичка послушност развијана под ауторитетом политичког вође, као и недовољна образованост и политичка просвећеност српског друштва. Гледано кроз историју, институције грађанског друштва су готово увек остајале у сенци вођа, које је српски народ радо бирао и следио. Упркос томе што није мали број оних који су постали бриљантни научници и уметници светског гласа, већина српског становиштва је ипак остала недовољно образована и политички просвећена. Стога речи српског просветитеља Доситеја Обрадовића „Књиге браћо моја, књиге, а не звона и прапорце!“ и данас, после више од два века од када су први пут изречене, упозоравајуће одзвањају.

Уверења елита као чинилац стратешке културе

Поред велике помоћи у разумевању деловања појединаца и елита у сфери политике коју нуди теорија о *homo economicus*-у значајан допринос даје и теорија о *homo politicus*-у. Наиме, *homo politicus* (политички човек – политичар) у центар свог интересовања и деловања ставља моћ. Карактерише га изразито јака жеља за моћи као средству којим своју вољу може да намеће другима.³² Без усмереног и перманентног проучавања деловања политичких елита тешко се може разумети како *homo politicus* користи политичку моћ, али и шта је све спреман да жртвује да би је стекао, одржао и увећао. Уверења и понашања политичких елита у оквиру теорије о *homo politicus*-у имплицитно нуде многа објашњења у домену стратешке културе једног народа.

Елите представљају једну свесну и интересима повезану групу људи, која поседује извесни степен политичке моћи, па самим тим и утицај на најзначајније друштвене токове. Према тврдњама Греатана Москеа, „политичка моћ је увек била, и увек ће бити, вршена од организоване мањине, која је имала и имаће средства, различита у различитим временима, да успостави своју моћ над већином”.³³ За разлику од масе или „гомиле”, како је Ле Бон назива, која личи на неповезану групу коју недостаје самосталност, иницијатива, организованост, усмерено и рационално понашање, елита је свесна својих циљева и тежи њиховом остварењу. „У поређењу с масама, које ће увек бити неорганизоване, елите ће бити организоване и, ако не сасвим сједињене, показале јединство које ће гарантовати њихов опстанак независно од демократских изборних процеса. Квалитети који су потпора елити разликоваће се од једног историјског периода до другог, али у модерном индустријском друштву преовлађују богатство, знање и бирократске вештине.”³⁴

³² Харолд Ласвел констатује да *homo politicus*: „(1) захтева власт и друге вредности само као основу моћи; (2) незасито тражи моћ само за себе као „Ја” различито од других; (3) потпуно је способан да стекне и споји вештине сврсисходне својим захтевима; (4) своја очекивања фокусира на прошлост и будуће могућности испољавања моћи.” Miodrag Đorđević, *Istraživanja politike: bihevioralni pristup*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 81.

³³ Према, Vukašin Pavlović, *Politička moć*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 71.

³⁴ Norman Berli, *Uvod u modernu političku teoriju*, drugo izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 342.

Политичке вође су, обично, више одраз воље елита које их делегирају, а мање масе (обичних грађана – гласача) која их бира. Треба нагласити и то да масе имају потребу да буду вођене, као што вође имају потребу да имају масе којима се обраћају. То је један сложен и нужан однос, јер је очито да једни без других не могу да постоје. „Гомила је послушно стадо које се не би никада могло решити господара.“³⁵ Користећи расположиве ресурсе, попут медија, политичке елите, нарочито преко политичких вођа које, по правилу, поседују особине вештих говорника, лако могу да усмеравају енергију и активност масе у смеру у којем желе. Тако се та енергија може усмерити и ка насиљу, које су масе склоне лако да подрже: „Привлачност коју зло и злочин имају за менталитет гомиле није никаква новост. Гомила ће увек поздравити насиље, примећујући задивљено: можда је подло, али је врло интелигентно.“³⁶

Посебно важан разлог због којег је у проучавању стратешке културе неког народа важно анализирати уверења која су преовлађујућа међу његовим елитама, јесте то што су управо елите, а не широке народне масе, те које креирају, доносе и спроводе најзначајније одлуке у сфери политике, економског развоја, безбедности и сл. У анализи уверења и понашања елита, са данашњег становишта, врло је важно сагледати којим се то принципима, односно вредностима, те елите руководе: традиционалним (очување државног суверенитета, територије и националног идентитета и сл.) или модерним (профит, бољи животни стандард, визна либерализација, слободна трговина, и сл.).

Чињеница је да потрошачко друштво ствара елите које све, па чак и човека, виде као робу (ресурс), чиме традиционалне и нематеријалне вредности губе на значају. Критика друштвених, посебно политичких елита које ниподаштавају човека и његове индивидуалне вредности, а све ради тежње да несметано владају и себично деле материјалну добит, коју је још у првој половини XIX века изрекао Токвил, као да се односи на данашње доба: „Рекло би се да владари нашег времена теже томе да с људима изведу велике ствари. Волео бих да нешто више мисле на то да створе велике људе; да мање цене творевину, а више творца, и да се стално сећају тога да нација не може дуго остати снажна када је сваки човек у њој индивидуално слаб, као и да још нису пронађене такве друштвене форме ни политичке комбинације које би могле створити енергичан народ од малодушних и млаких грађана.“³⁷ Нажалост, снажан је утисак да политичке елите, посебно у државама са дефицитом демократије, од својих грађана радије стварају послушнике, а не креативне и слободомислеће људе.

У овом контексту такође је важно имати у виду прилично неравномерну расподелу богатства која је концентрисана код врло ограниченог броја људи, што их препоручује и као неформалне центре политичке моћи.³⁸ Различити ниво богатства,

³⁵ Gustav Le Bon, *Психологија гомиле*, Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989, str. 114.

³⁶ Prema, Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, FIK 94, Beograd, 1998, str. 315.

³⁷ Алексис де Токвил, *Деспотска демократија: О утицају демократских идеја и осећања на политичко друштво*, Службени гласник, Београд, 2016, стр. 81.

³⁸ Колико је велики јаз између богатих и сиромашних најбоље осликавају следећи редови: „Већ данас један одсто најбогатијих поседује половину свеукупног светског богатства. Што је још већи разлог за узбуну, стотину најбогатијих људи на свету поседује више него четири милијарде најсиромашнијих.“ Juval Noa Harari, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019, srt. 108.

односно неједнакост у економској сфери, обично доводи и до неједнакости у домену политике, тј. у поседовању основних политичких права и могућности утицаја на одлуке, као и сам процес доношења одлуке.³⁹ С друге стране, чак и најмања политичка неједнакост води ка значајној економској неједнакости.⁴⁰ Политичка неједнакост, али и врло изражена економска неједнакост, обично се доводе у везу са правдом, односно неправдом. Зато је тежња за успостављањем „праведног друштва“, у којем ће сви грађани, без обзира на њихове разлике, имати „једнаку шансу“, политички идеал сваког демократски уређеног друштва.

Када је реч о елитама и њиховим уверењима једно од кључних питања јесте: да ли оне имају, или могу да имају, своју субкултуру, независну, па чак и различиту од колективитета којем припадају? Уколико је одговор на ово питање потврђан, може се закључити да се проучавање стратешке културе ради предикције понашања неке државе не сме свести само на проучавање стратешке културе и њених извора који се односе искључиво на колективитете, односно доминантну нацију или верску групу већ нужно мора да укључи и све специфичности и интересе њених политичких елита. На очигледност оваквог закључка упућује и недавно искуство малих балканских држава, Црне Горе и Северне Македоније, када су њихове политичке и војне елите донеле једну важну стратешку одлуку, независно од воље народа – одлуку о чланству у НАТО. За грађане Северне Македоније то је било посебно осетљиво питање, јер се није односило само на сферу безбедности већ је претворено и у идентитетско питање које је подразумевало чак и промену имена државе.⁴¹ Анализом стратешке културе ових народа тешко да би се могао предвидети овакав исход.

³⁹ Жан-Жак Русо је у свом делу које носи назив „О пореклу и основама неједнакости међу људима“ указао на две врсте неједнакости, с тим да је посебну пажњу у анализи посветио друштвеној неједнакости, коју су људи у свом цивилизацијском развоју створили. „У људском роду разликујемо две врсте неједнакости. Једну називам природном или физичком, јер је успостављена природом, а појављује се као разлика у годинама, здрављу, телесној снази, духовним и душевним способностима. Другу бисмо могли назвати моралном или политичком, јер зависи од извесног споразума, а људи су пристали да је успоставе или су је бар одобрили. Она се састоји у разним преимућствима која једни уживају на штету других, као што је бити имућнији, уживати веће поштовање, бити моћнији, или чак принудити друге на покорност.“ Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор – О пореклу и основама неједнакости међу људима – Расправа о наукама и уметностима*, треће издање, Филип Вишњић, Београд, 2016, стр. 187.

⁴⁰ Заступници класичног либерализма тврде да би „кретање ка једнакости било неправедно, пошто би за нужну последицу имало давање истог прихода појединцима који различито доприносе економској производњи.“ Norman Berі, *Uvod u modernu političku teoriju*, друго издање, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 206.

⁴¹ Олуку о приступању Црне Горе у НАТО донео је Парламент, иако је уобичајена пракса да се код овако важних питања провери и воља народа, најчешће референдумом. Одлуку о приступању Македоније у НАТО донео је такође Парламент, али уз претходно спроведен „необавезујући референдум“, на којем је питање гласило „Да ли сте за чланство у ЕУ и НАТО, са прихватањем споразума између Републике Македоније и Републике Грчке?“, који је подразумевао решење вишедеценијског спора променом имена у Република Северна Македонија. Да би референдум могао да се сматра успешним било је потребно да на гласање изађе половина уписаних бирача плус један и да више од половине гласа „за“. Због позива на бојкот више опозиционих партија, на референдуму је гласало свега 36,79% уписаних бирача, док је на референдумско питање 91,37% грађана одговорило потврдно. Међутим, то није била препрека владајућим политичким елитама да на референдуму прогласе „победу“, коју су, наравно из својих интереса, подржале западне државе и чланице НАТО-а. Права „воља грађана“ заправо није ни била важна.

С друге стране, поставља се питање да ли се може говорити о истој стратешкој култури код различитих политичких вођа једног истог народа? Њихове разлике могу указивати на: (1) различите историјске периоде у којима су живели, (2) различите политичке и економске околности у којима су деловали, (3) различите идеологије које су представљали или (4) различите личне карактеристике (темперамент, интелигенција, образованост, личне моралне вредности, васпитање и сл.). Ако је реч о политичким елитама и вођама истог народа који живе у истом времену, разлика се, поред оне која се испољава на основу личних карактеристика, првенствено огледа у идеолошкој матрици која представља основу њиховог резоновања и деловања. Тако се потпуно различити однос политичких елита, као и политичких вођа, може очекивати код оних који припадају левом у односу на оне који припадају десном политичком спектру. Наиме, разлика у вредностима које чине основу њихове идеолошке позиције ствара разлику и у њиховом размишљању и деловању.

Војна организација као чинилац стратешке културе

Да би се у потпуности разумео овај чинилац стратешке културе неопходно је сагледати формалну позицију војске у структури државе, као и неформалну улогу и утицај војних елита у друштву. Стога је врло важно уочити и сложен однос ауторитета, утицаја и идеологије војних и невојних група.⁴² Односи војне и политичке елите неминовно се рефлектују на све друге односе и процесе у држави и друштву. Оног момента када ауторитет војних кругова надвлада ауторитет цивилних представника, цивилна власт може и треба да се сматра угроженом. То уједно значи, са становишта проучавања стратешке културе, да се могућност примене силе у решавању политичких и виталних националних интереса драматично повећава.

Никако се не сме сметнути с ума да је однос цивилних власти и војске један уређен и на хијерархијском принципу дефинисан однос. Познати пољски социолог Јиржи Виатр говорио је да: „Основни узрок послушности (или непослушности) армије није физички, већ психолошки. У погледу физичке равнотеже снага, ма која армија може лако да победи ненаоружане цивиле. ... Међутим, војска обично поседује моћ да влада али не поседује увек и вољу.”⁴³ Тако стање он објашњава доминантном политичком културом, јер управо она одређује „како ставове војске, тако и ставове народа према војсци.”⁴⁴ Демократски стандарди подразумевају да цивилна власт командује војском и одлучује о њеној употреби у циљу очувања безбедности и одбране државе и њених интереса.

Централна тачка цивилно-војних односа заправо је однос официрског кора, као управљачког елемента војне структуре од најнижег ка највишем нивоу, према држави и власти. Зато се сматра да су „друштвени и економски односи између војске и остатка друштва обично израз политичких односа између официрског кора и др-

⁴² Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, CSES, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. XVII.

⁴³ Jerzy Wiatr, „Armija”, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 60.

⁴⁴ Исто.

жаве.⁴⁵ Међу стручном, а и широм јавношћу, влада неподељен став да је официрски позив најснажнији и најефикаснији када је најближи професионалном идеалу, који подразумева стручност, одговорност и припадност групи. Поред тога, професионализам подразумева и одређен степен независности од утицаја политичара и њихове политичке комбинаторике. „Деполитизација војске је услов без кога демократија не може да постоји, јер политизована војска или поставља сопствене лидере на руководеће положаје у држави, или њоме манипулишу лидери одређене политичке опције.“⁴⁶ Директно мешање политике у војне послове, али и мешање војника у политичка одлучивања, може се негативно одразити и на кохезију војске као групе. Подељеност официрског кора може довести и до унутардржавног сукоба. Како Хантингтон каже: „Шта је политички привлачно једног дана биће заборављено следећег. Оно што је политички привлачно за једног човека изазваће код другог мржњу.“⁴⁷ Управо због ових разлога важно је да војска остане професионална и деполитизована, јер само таква може да испуни очекивања грађана и да одговори својој друштвеној и државној улози.

Описујући државу, Вебер је говорио да је једна од њених основних карактеристика монопол над легитимном употребом физичке силе.⁴⁸ Такав став, заправо, значи да држава има монопол и над војном професијом, односно да је војна професија у директној функцији државе. Другачије речено: „Баш као што рат служи циљевима политике, војна професија служи циљевима државе.“⁴⁹ Понашање официра и војника дефинисано је строгим правилима заснованим на принципима хијерархије и једностарешинства. Мешањем у политичка питања нарушава се интегритет војника, његова независност и професионалност. Начин обуке заснован на строгој дисциплини, понекад и на дрилу, код војника изграђује неупитан однос према наређењима која добија од својих претпостављених.⁵⁰

Насупрот Хантингтону, који у први план истиче професионализам, Самјел Фајнер наглашава значај политичке културе одређеног друштва. Он сматра да је цивилна контрола војске јача у оним државама које имају висок степен политичке културе, која омогућава да однос цивилних власти и војске буде јасније дефинисан, вреднован и институционализован. Насупрот њима, државе са нижим нивоом политичке културе, односно државе које имају слабе институције, склоније су државним

⁴⁵ Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, CSES, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 5.

⁴⁶ Срђан Старчевић, „Самоконтрола као вид демократске цивилне контроле војске“, *Војно дело*, пролеће/2011, стр. 254.

⁴⁷ Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, CSES, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 82.

⁴⁸ Maks Veber, *Politički spisi*, Filip Višnjić i Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 434.

⁴⁹ Semjuel P. Huntington, *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, CSES, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 80.

⁵⁰ Дисциплина је важна компонента у минимализацији индивидуалног и изградњи колективног деловања. Вебер о њој каже: „По својој садржини, дисциплина не представља ништа друго до доследно рационализовано, тј. плански увежбано, прецизно спровођење примљене наредбе (које безусловно искључује сваку личну критику) као и непрекидну унутрашњу усмереност искључиво на овај циљ.“ Maks Veber, *Vlast*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2014, str. 261.

ударима.⁵¹ Зато је важно радити на изградњи институција, које ће својом професионалном аутономијом заслужити поштовање и поверење грађана, уместо на јачању ауторитета појединаца и јачању „култа личности”.

Бољем разумевању цивилно-војних односа, као и самог начина функционисања војне организације, може помоћи концепт војне културе. Војна култура је релативно нови појама и, једнако као и стратешка култура, у блиској је вези са политичком, као и организационом културом. Заправо, војна култура се обично посматра као организациона култура оружаних снага, али она осликава и укупан однос према рату, начину на који треба водити рат и у које сврхе. Може се рећи да је војна култура кључни концепт који помаже разумевању промена у војној организацији, а која се формира и изграђује под утицајем више фактора, међу којима су, свакако, историја, професионални етос, географија, друштвени милге у којем војна организација функционише, недавна војна искуства, као и национална култура, која уједно представља и њену основу.⁵²

Како су се вредносни систем, па самим тим и војна култура, временом мењали може се пратити и на основу текста заклетве коју војници полагају приликом ступања у војне редове. Наиме, текст војничке заклетве садржи најважније друштвене вредности према којима се војници обавезују да ће их бранити. Заклетва има јак симболичан значај и кроз њу се пројектује вредносни систем које одређено друштво у датом историјском тренутку промовише.⁵³ У тексту заклетве обично се наглашава и спремност на највећу жртву како би се поменуће националне вредности браниле и одбраниле.

Развојем националне свести и стварањем националних држава, национализам, као идеологија, постао је главни покретачки фактор целокупног друштва, па тако и војске. Иако у себи садржи емоционалну и афективну компоненту, национализам треба разликовати од патриотизма, који је био распрострањен и негован међу ширим друштвеним слојевима, кроз културу, поезију, ликовну и музичку уметност.⁵⁴ Национализам је, с једне стране, одличан механизам који може да мотивише и мобилише официрски кор, али и друге слојеве друштва да се боре, па чак и жртвују своје животе за добробит отаџбине. С друге стране, такво стање свести официра и војника, као једног специфичног дела друштва које је овлашћено да употребљава физичку силу, може имати и своје негативне последице. Наиме, ризикујући сопствени живот служећи нацији, какао сматра пољски социолог Јиржи Виатр, „профе-

⁵¹ Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Transaction Publishers, New Jersey, 2002. Према, Драгана Дулић, *Мировне и хуманитарне операције*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 33.

⁵² Светлана Атанаревић, Вања Роквић, „Разумевање концепта војне културе”, *Теме*, број 4/2013, стр. 967.

⁵³ Исто, стр. 969.

⁵⁴ Патриотизам, који потиче од латинске речи *patria*, што значи „отаџбина”, представља осећање, психолошку приврженост сопственој нацији, или дословно: „љубав према сопственој земљи”. Близак термин, са којим се често меша, јесте национализам. Национализам има доктринални карактер и отелотворује веровање да је нација, на неки начин, централни принцип организације. Ипак, нису све патриоте националисти, с обзиром на то да сви они који се идентификују са нацијом или је чак само воле, не морају нужно да виде нацију као средство кроз које се могу артикулисати политички захтеви. Endru Hejvud, *Političke ideologije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 2005, str. 175.

сионални војници су понекад склони да себе сматрају некаквом самоизабраном елитом." Пошто је њихова улога да бране државу и нацију, верују „да им припада право (као и способност) да одреде шта је то национални интерес." Због тога, у одређеним случајевима то може да доведе и до узурпације државне власти од стране војске или њених делова, односно „самозваних чувара националних интереса."⁵⁵

Услед честе политичке нестабилности у држави, која неминовно потреса читаво друштво, може доћи и до политичке злоупотребе војске. У таквим смутним временима каријера официра обично почне да зависи од њихове подобности, а не способности, што има за последицу негативну селекцију руководећег кадра. С обзиром на то да је српску (југословенску) државу пратила честа, а понекад и врло драматична промена власти, поменути судбина није заобилазила ни њен официрски кор. Многи угледни официри и генерали критиковали су такав однос власти, наглашавајући неопходност да се на руководећим положајима постављају људи од знања и кредибилитета, а не послушници и мање способни. „Политика је радила годинама, да убије у војсци осећај одговорности, који је основица сваког духа. Гледали смо како су систематски избацивани из војске бриљантни официри, који нису били довољно еластични. Они који остадоше постадоше плашљиви, јер им је била потребна плата за живот. То је била слаба страна у стварању команданата за велико, непознато на бојишту."⁵⁶ Последице мешања политике у кадроване и чисто војна питања могу да буду вишеструко опасне. С једне стране, ствара се слаба и недовољно професионална армија, која неће бити спремна да на ефикасан начин одговори безбедносним изазовима, док се, с друге стране, отвара могућност да и војска почне да се меша у политику, што по сваку демократску државу и власт представља опасност. Једна од могућих последица овог другог исхода јесте државни удар, односно пуч, као његова милитантнија форма.

Уместо закључка

Стратешка култура је, као уосталом и национална култура, научено понашање. Оно се стиче и уобличава кроз сложени процес васпитања и образовања, у којем значајну улогу имају породица, школа, радна средина, обичаји специфичне друштвене групе којој појединац припада, као и друштвено-политички систем у којем он, као и друштвена група којој припада, живе и развијају се. Обликовање стратешке културе је, са становишта државе, дугорочан, али ипак управљив процес, за који је, поред добро осмишљене стратегије, неопходна и њена доследна примена кроз неколико генерација. Дакле, може се закључити да политички чиниоци стратешке културе имају велики, ако не и пресудан значај у њеном обликовању. За разлику од физичких и социо-културолошких чинилаца, које је теже, а неке од њихових елемената чак и немогуће мењати, као што су рецимо географски положај и клима, политички чиниоци стратешке културе подложнији су променама.

⁵⁵ Jerzy Wiatr, „Armija”, *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 59-60.

⁵⁶ Prema, Mile Bjelajac – Predrag Trifunović, *Između vojske i politike: Biografija generala Dušana Trifunovića 1880-1942*, INIS Beograd i Narodni muzej Kruševac, 1997, str. 199.

За изградњу и обликовање стратешке културе неког народа пресудно је важно његово историјско искуство, као и однос према прошлости што се огледа кроз „колективно сећање”. Сасвим сигурно, разлике у стратешкој култури су, у великој мери, последица различитог историјског развоја и судбине самих народа и држава. На примеру Србије и српског народа може се видети колико се, у релативно кратком времену, по интензитету врло снажних и драматичних догађаја збило, а који су оставили неизбрисив траг на историјски развој српске државе и друштва, па тако и на обликовање његове специфичне стратешке културе. Размере таквих догађаја најсликовитије описују подаци које, на основу квантитативне анализе историчара Мирослава Јовановића, износи Дубравка Стојановић: „Снажне унутрашње напетости у динамичном оквиру 19. и 20. века произвеле су готово драмски набијену модерну политичку историју Србије. У та два века Србија је ратовала десет пута. Седам пута – најчешће насилно – смењене су династије и целокупне државне елите. У времену од 1835. године до 2006. промењено је једанаест устава. Десет пута изведен је – у највећем броју случајева драстичан – заокрет у спољној политици. Границе су мењане седам пута: од устаничке Србије до Југославије, и назад. Државно-правни оквир промењен је, такође, седам пута: од Кнежевине и Краљевине Србије до Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије, затим до СФРЈ, СРЈ, СЦГ и, на крају, Републике Србије. Политички системи мењали су се од оријенталне деспотије, преко покушаја просвећеног апсолутизма, парламентарне монархије, краљеве диктатуре, комунистичке диктатуре, меког социјализма, тврдог национализма, до покушаја демократије. Три пута је била окупирана, три пута ослобађана, а Београд је пет пута био бомбардован.”⁵⁷ Иако је, како то каже Тодор Кулијић, „службена верзија сваке историографије увек прожета селективним сећањем и организованим заборавом”,⁵⁸ држава мора да преузме обавезу да сопственој јавности представи реалну, на чињеницама засновану историју, као би она могла да буде права „учитељица живота”. Народима којима политичке елите сваки пут, приликом доласка на власт, са собом доносе и „сопствено виђење прошлости”, које постаје обавезно штиво историјских читанки, бивају изложени великим ризицима да понове исте или сличне грешке, које их сваки следећи пут све скупље коштају.

Изградња праведнијег политичког система, заснованог на демократским принципима, у којем ће институције бити гаранти заштите права и слободе њених грађана, мора бити приоритет и основа изградње и обликовања стратешке културе. Дакле, претпоставка је да што је политички систем више демократски, а мање ауторитаран, односно што су права и слободе грађана веће, то је већа и њихова спремност да бране државу и вредности које она промовише. Да таква веза заиста постоји сматрао је и познати српски песник и дипломата Јован Дучић: „Патриотизам српски огледао се на бојном пољу увек према оном колико су били слободни режими у његовој земљи. Држава старог краља Петра је била најспособнија какву смо у историји имали, а стога су се његови војници показали најхрабријим у Европи.”⁵⁹

⁵⁷ Miroslav Jovanović, „Srbija 1804-2004: razvoj opterećen diskontinuitetima (sedam teza)”, u: *Srbija 1804-2004. Tri pogleda ili poziv na dijalog*, Beograd, 2005, str. 149-205, Prema, Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi: Oglеди iz istorije sadašnjosti Srbije*, Pešćanik, Beograd, 2010, str. 59-60.

⁵⁸ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 44.

⁵⁹ Јован Дучић, *Јумра са Леутара*, Ризница, Београд, 2006, стр. 97-98.

Вредности којима се политичке, али и друге друштвене елите руководе у великој мери указују на циљеве, као и избор начина деловања, посебно када је у питању претња и употреба силе у њиховом остваривању. Да употреба силе у остваривању националних интереса, нарочито када је реч о интересима малих и средњих држава, не може бити делотворна без адекватне дипломатске припреме може се закључити на основу деловања српске политичке и интелектуалне елите 19. века, чије је искуство морало да буде наука будућим генерацијама. Како истиче академик Димић: „Њихово искуство је говорило да, уз сва разочарења, бављење политиком учи да треба смиривати догађаје који користе другима, утишавати процесе чије је распламсавање у супротности са властитим интересима, суптилно дефинисати властите интересе и уклапати их у глобалне концепције, отпочињати ратове само онда када је унапред обезбеђена (дипломатијом) заштита резултата који ће бити остварени.”⁶⁰ Дакле, како би важне политичке и стратешке одлуке биле спроводиве и дугорочно одрживе, друштвене елите морају да имају изграђену свест о националним интересима и циљевима. Истовремено, неопходно је да елите буду способне да реално сагледају могућности сопствене државе и да раде на њиховом унапређењу, али и да добро разумеју глобалне токове и интересе светских и регионалних сила.

Војна организација и њена субкултура представљају посебно осетљив сегмент политичких чинилаца стратешке културе. Положај војске у једној држави регулисан је Уставом и законима, а њена стварна улога и друштвени утицај политичком културом. Због честе потребе да се оружјем бори за слободу, војска је у српском друштву одувек имала значајно место и улогу. Од времена обнове нововековне српске државе, па кроз цео XIX, као и кроз већи период XX века, војска је била један од најважнијих стубова државе и власти. С краја XIX и у првим годинама XX века српска војска била је институција која је великим делом представљала и покретач свеукупног државног напретка. Српски официрски кор је, поред државних чиновника, учитеља, свештеника, богатијих трговаца и занатлија, представљао елиту друштва тога доба. Све до уједињења 1918. године и стварања заједничке државе, у редовима српске војске нарочито је негован патриотизам и национални дух који су јој, упркос бројним жртвама, обезбедили победу у Првом светском рату. Нова заједничка држава Јужних Словена је од првог дана имала кризу националног јединства, која се из сфере политике неминуовно преливала и на функционисање државних институција. Овај проблем, који је пратио обе југословенске армије, посебно се испољио у брзом слому војске Краљевине Југославије у краткотрајном Априлском рату 1941. године, као и кроз нефункционалност и неспособност Југословенске народне армије почетком деведесетих година прошлог века да заштити државу у тренуцима када је почео њен насилан распад. Спремана да пружи јак отпор спољном непријатељу, југословенска војска се практично оба пута распала услед недостатка кохезије, која је првенствено недостајала на државном, политичком нивоу. Савремена српска војска, иако устројена на принципима професионалне војске, покушава да реафирмише традиционалне вредности српске војске XIX и с почетка XX века, у првом реду патриотизам, који подразумева и спремност на жртву ради заштите националних интереса.

⁶⁰ Љубодраг Димић, „Србија 1804-2004: суочавање с прошлошћу”, у *Србија 1804-2004. Три виђења или позив на дијалог*, друго издање, Београд, 2009, стр. 65.

Литература

- [1] Alastair Iain Johnston, „Thinking about Strategic Culture”, *International Security*, Vol. 19, No, 4, Spring 1995, pp. 32-64
- [2] Asle Toje, „Strateška kultura kao analitički alat”, *Strateška kultura i reforma sektora bezbednosti, Bezbednost Zapadnog Balkana*, Godina 4, Broj 14, jul-septembar 2009.
- [3] Čedomir Čupić, *Politička antropologija: hrestomatija*, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2002.
- [4] David Marsh i Gerry Stoker, *Teorije i metode u političkoj znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.
- [5] Dragan Simeunović, *Državni udar ili revolucija*, Simtrade, Beograd, 1991.
- [6] Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi: Oglеди iz istorije sadašnjosti Srbije*, Peščanik, Beograd, 2010.
- [7] Džon Plamenac, *Čovek i društvo: kritičko ispitivanje nekih važnih društvenih i političkih teorija od Makijavelija do Marksa*, Službeni glasnik i CID, Beograd i Podgorica, 2009.
- [8] *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
- [9] Endru Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
- [10] Gedi, Noa, i Yigal Elam. „Collective Memory -What Is It?” *History and Memory*, Vol. 8, No. 1/1996, (30-50)
- [11] Graham Wallas, *Human Nature in Politics*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1916.
- [12] Gustav Le Bon, *Psihologija gomile*, Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- [13] Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, FIK 94, Beograd, 1998.
- [14] John Baylis, James J. Wirtz and Colin S. Gray, *Strategy in the Contemporary World*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2013.
- [15] Joseph S. Nye, Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004.
- [16] Juval Noa Harari, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019.
- [17] Maks Veber, *Politički spisi*, Filip Višnjić i Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- [18] Maks Veber, *Vlast*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2014.
- [19] Mile Bjelajac – Predrag Trifunović, *Između vojske i politike: Biografija generala Dušana Trifunovića 1880-1942*, INIS Beograd i Narodni muzej Kruševac, 1997.
- [20] Miodrag Đorđević, *Istraživanja politike: bihevioralni pristup*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- [21] Norman Berli, *Uvod u modernu političku teoriju*, drugo izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- [22] Semjuel P. Hantington, *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, CSES, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
- [23] Todor Kulić, *Oblici lične vlasti: sociološka studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba*, drugo dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- [24] Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
- [25] Vojislav Stanovčić, *Politička teorija I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

- [26] Vukašin Pavlović, *Politička moć*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
- [27] Алексис де Токвил, *Деспотска демократија: О утицају демократских идеја и осећања на политичко друштво*, Службени гласник, Београд, 2016.
- [28] Драгана Дулић, *Мировне и хуманитарне операције*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2008.
- [29] Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор – О пореклу и основама неједнакости међу људима – Расправа о наукама и уметностима*, треће издање, Филип Вишњић, Београд, 2016.
- [30] Јован Дучић, *Јутра са Леутара*, Ризница, Београд, 2006.
- [31] Љубодраг Димић, „Србија 1804-2004: суочавање с прошлошћу”, у *Србија 1804-2004. Три виђења или позив на дијалог*, друго издање, Београд, 2009.
- [32] Макс Вебер, *Привреда и друштво*, Просвета, том први, Београд, 1976.
- [33] Светлана Атанаревић, Вања Роквић, „Разумевање концепта војне културе”, *Теме*, број 4/2013.
- [34] Срђан Старчевић, „Самоконтрола као вид демократске цивилне контроле војске”, *Војно дело*, пролеће/2011.
- [35] Тодор Куљић, *Култура сећања*, Чугоја штампа, Београд, 2006.
- [36] Фернан Бродел, *Медитеран*, Центар за геополитику, Београд, 1995.
- [37] Џералд Гаус, *О филозофији, политици и економији*, Службени гласник, Београд, 2012.